

Bevezető (amely szükségszerűen korfestményi elemeket is tartalmaz)

EGYED PÉTER

E sorok írója 1974 és 1978 között volt a Babeş–Bolyai Tu dományegyetem filozófia-szociológia, utóbb – kényszerűen – filozófia-történelem szakos hallgatója, a Gaál Gábor Kör, a Diotima-vitakör résztvevője. A *Kellék*-összeállításban megjelenő szerzők ismerősei, majd barátai lévén, megpróbál a kor tanújaként és mégis elfogulatlanul visszatekinteni a jelenségre, majd némiképpen értelmezni is egyet s mást.

A hetvenes évek Kolozsvárja: az ideológiai frontot 1971-től immár „bekeményítették”, de a látszat még megvan. Ha megálunk Kolozsvár főterének legnagyobb újságos standjánál, még nagyon sokféle lapot vásárolhatunk meg, például a reform marxizmus lapjait. Innen származik a nyugati információ (látszata). Itt van a *L'Humanité* – kulturális mellékletével! (*L'Hebdo*) –, a *L'Unité*, az *El País*, a *Daily Mirror*, és hát természetesen a régi jó pártlapok, a *Pravda*, a *Trybuna Ludu* (nagyon ritkán), a *Rudé Právo*, a *Neues Deutschland*, a kubai pártlap, a *Granma*, a *Nép szabadság*... Persze a „népszabi” már csak mutatóban, egyre inkább pult alatt, majd végképp eltűnik... *Azért* fontos dolgok ezek, van információ (?), lehet a sorok között olvasni – ez egy nagy tudomány! –, lehet viszonyulni a pártvonalakhoz meg a marxista ideológiához.¹

De hát miért kell viszonyulni az ideológiához, a marxista ideológiához?! (A leninizmussal azért már csínján kellett bánni, azt már nem idézték, csak a magyar nemzetiségi főideológusok, és akkor, ha a nemzetiségi kérdés lenini megoldásának tézisével

¹ Persze a *radikális társadalomtudomány* közkézen forgó lapja, a *TELOS*, már akkoriban is igen érdekes tanulmányokat közölt, például Lyotard tollából, címe: *Adorno mint ördög*.

akartak reflektálni a Ceaușescu-féle „nemzetiségi politika” vala mely újabb baljós húzására.) Ma már nehéz megérteni, hogy az ideológia átszötte a társadalom politikai gondolkodását, és ha valaki politikus módon akart gondolkodni – márpedig hogyan lehet egy társadalomban nem politikus módon gondolkodni? –, akkor *viszonyulnia kellett az ideológiához*. Az RKP lévén a hatalom, feltételezett *értelmiségink* csak akkor tudott a hatalom húzá saihoz viszonyulni, ha ismerte a marxista ideológia megfelelő válaszait. És amikor ezt mondom, szeretném azt hangsúlyozni, hogy nem Kari Marx gazdasági, politikai és egyéb nézeteiről volt szó, hanem mindarról, ami ebből ideológia lett. (Karl Marx filozó fia nézeteiről az én véleményem szerint sem akkor, sem ma nem lehet beszélni, hanem csak arról, ahogy valahogyan Arisztotelész, az angol haszonelvűek és G. W. F. Hegel egy s más elképzeléseit összekapcsolta egy Friedrich Engels által kínosan és néha tévesen kiszámolt algebrával – saját törvényfogalma, minden társadalomfi lozófia központi eleme teljesen téves lévén és maradván.) A dolog szépségét azonban fokozta, hogy amikor valaki „előzni” akarta a marxista ideológiát, azaz hogy hallatni kívánta a szavát, akkor Marx tanaival – akár „balról” (hogy aztán a trockista elhajlókról végképp ne beszéljünk), akár „középről – a marxi szövegek filo lógiailag pontos, tudósi ismeretében kellett hogy „leelőzze” az apparátus(ok) ideológusait. És a végén, persze, Lukács György – minden olvasatban és fordításban.

(Lukács György a 20. század egyik legelismertebb magyar gon dolkodója, 1918-as kommunista, a Tanácsköztársaság népbiztosa, majd a „budapesti iskola” ismert filozófusa volt, nem egy műve okán igaz értékkel és joggal – a Mester abszolút legitimitását azon ban az is tette, hogy őt már Vlagyimir Iljics Uljanov, Lenin is „meg intette”: és ez még inkább bonyolította a képet. Helyileg is: miután Bretter Györgyöt *kitiltották* a Magyar Népköztársaságból, ahonnan, egyébként, amikor az még Magyarország volt, Pécsről származott családja, a Lukács-iskola „tagjai”, Fehér Ferenc, Heller Ágnes és Vajda Mihály még meglátogathatták barátjukat Kolozsváron. Aztán nekik is el kellett hagyniuk – *Kelet-Európát*.)

Ilyen dolog volt egy ideológiailag megszervezett társadalom ban élni. És még ilyenebb volt, ha e társadalomban valaki „értel miségi” akart lenni, ami azt jelentette, hogy megjelenik a nyilván osságban, *elit* lesz. Persze a kommunista pártoknak szükségük volt *elitekre*, ők az az áttétel, a „transzmissziós szíj”, ami igazán, azaz szavahihetően „betölti” a társadalmat az ideológiával. Tehát aki egy ilyen társadalomban például „író” akart lenni, annak ab szolút reflexei – nem állítom, hogy ismeretei – kellett hogy legyenek az ideológiával kapcsolatban. (E reflexeket olyan művészeti ágak dolgozói, mint amilyenek a zenészek vagy a képzőművé szek, írástudó barátaiktól is beszerezhették.)

Itt azonban a hatalmi struktúrában való részvétel nem ért vé get: kezdetét és szerepét vette a *cenzúra*, amely Romániában

1977-ig a rendes állami cenzúra volt, konkrét végrehajtási és büntetőjogi felelősséggel - a cenzorok részéről is -, azután meg többszörös (helyi és központi) pártcenzúra - egyre kevesebb ideológiai látszattal, és semmilyen állami meg büntetőjogi felelősséggel.

Nos, ebben a *szerkesztményben* egyszer csak jelentkezett néhány fiatal alkotó, felismerve azt - ösztönösen és elvileg is -, hogy az ideológiai viszonyokból, valamint abból az egészéből való kilépés *szükséges és lehetséges, mert ez így nem mehet tovább* - és kilépésük módusául *az elméletet, a teóriát* választották. Helyi erdélyi magyar viszonyaink között eleinte senki nem értette, hogy mit is jelent ez. Nevük az lett, hogy *ezek* a köz által meg nem érthetően - és a köz volt itt egyelőre a legfelsőbb instancia -, *azaz köz-meg-nem-érthetetlenül, közérthetetlenül* írnak. Akármiről is írnak, közérthetetlenül írnak. Aztán majd mások is, így... (E dolgot a végtelenségig képviselte Balogh Edgár.) Nosza, fordítsuk tehát őket le a köz nyelvére, vessünk be írásaik értelmezésébe helyi és ideológiai nyelvi jelzőket - *markereket* -, miáltal érthetőkké, közölhetőkké, a *mieinkké* válnak. Ezt tette - emberi szempontból teljes jó szándékkal - Gáll Ernő, a *Korunk* akkori főszerkesztője, amikor a *Szövegek és körülményektől* szóló elfogadó, közérthető, intézményesítő bírálatát megírta, és *ezt* az elfogadást, befogadást, közérthető, intézményesítést, akceptiót utasította el Tamás Gáspár Miklós - írása *manifestum* e tekintetben -, és nyomában implicite a később elméleti nemzedéknek elnevezett kis társaság. Ekkor azonban már a „szervek” is felfigyeltek a dologra, a helyzet élesbe ment át. (Az elmélet persze mindig a gondolkodással - *cogitatio* - függ össze. Aradi József, *Korunk-szerkesztő* és az *elíttek* méltán legendás szervezője, az akkori helyi kolozsvári néplap, az *igazság* mellékletének hasábjain *kögités* kulcsszóval írta le a folyamatot, szatirikusan, tragikomikusan. Azt aztán végképp és még ennyire sem értette senki. Imígyen beteljesítette és lezárta a *közérthetlenséget*.)

Bretter György szerintem tudatában volt ennek a helyzetnek és a helyzetben levő csapdáknak. Neki valóban volt ideológusi és a marxi teoretizáláshoz kapcsolódó műveltsége - és illúziói a reform-marxizmussal kapcsolatban. Szerintem kemény politikai gesztusokkal szólt egyfelől mindazoknak a fiatal alkotóknak, akik a *Szövegek és körülmények* című antológiában (1974) megjelentek - a barátság itt egy más kérdés -, másrészt pedig szólt Gáll Ernőnek, mint elméleti szerzőnek, aki a nemzetiségi kérdést továbbra is teoretikusan megjeleníthetőnek vélte könyvében. És természetesen szólt Gáli Ernőnek, a *Korunk* főszerkesztőjének, aki *mégiscsak és nem malgré lui* továbbra is a *Korunk* főszerkesztője volt. Az ellentmondásos helyzeteknek ezt a tömkelegét im már gubancnak szokás és kell nevezni, gubancnak, sőt mi több, csomónak, amelyben nincs megoldás. Csak kemény és végső elkülönböződések és elvi álláspontok (a haragok, dühök, emberi érzelmek csak festményei ennek az elkülönböződésnek, végső

különbségnek).² Azonban a résztvevők emberségére és becsületére legyen mondva, tiszteletet adva annak, túl kemény lett volna ennek az elkülönböződésnek a megjelenítése, azaz Tamás Gáspár Miklós és Bretter György következő *elméleti pamfletjeinek* a megjelentetése az akkori viszonyok között. Végül is megvalósult az *elvtelen magyar egység* – mely főbenjáró vád-kifejezésben az egyik legfontosabb itteni nacionalista *ideológéma* mindig is megjelent.

A mi erdélyi helyzetünknek az az érdekessége, hogy ezeket az egykori vitákat akár dokumentum formában is meg kell jelentetni, mert a viták és az egykori – erkölcsi formában is megjelenő – kérdések befejezetlenek, olyan értelemben, hogy a *félmúltunk*. (Befejezetlen múlt, tökéletlenség, *imperfectum*.) Amelynek a megjelenítése hozzátartozik a tisztánlátásunkhoz. Arról aztán végképp nem beszélve, hogy valamiben részt venni vagy valami ben részt nem venni végül is azzal járt, vagy járhatott, hogy az ember vagy Moldvába, vagy Havasalföldre kellett hogy menjen, vagy – a végtelen és embertelen megaláztatások nyomán, lásd: nyomtatványok megszerzése, sorállások, kihallgatások – áttelepülhetett az akkori kádárista-szocialista Magyar Népköztársaságba.)

Végeredményben azonban – és ez a mai egyetemes magyar művelődés, politika mindenkori nyeresége – létrejött az *a teoretikus nemzedék* itt Erdélyben, amelynek a teljesítménye kétségséghelyre vonható. (Persze egy pillanatra sem kérdőjelezném meg, hogy ez mindegyikük istenadta tehetsége folytán is pontosan így lett volna.) Az összefüggések azonban tanulságosak és tanulmányozhatóak, tanulmányozandók.

Az *elméletíró nemzedék* kivált az ideológiai és hatalmi „munyakörből”. Már akkor könyvek sorával³ igazolta ezt. A *Szövegek és körülményekről* (1974) szülő *Echinox-beli* esszémtől kezdődően mindegyikük minden egyes akkori könyvéről külön-külön is, majd összefoglalóan is – a hivatkozásait is tölem telhetően végigolvasva – írtam, a kritikai esszé-tanulmány műfajában. Rendkívül nagy megtiszteltetésnek és feladatnak éreztem, hogy Molnár Gusztáv – akkori Kriterion-szerkesztőként – rám, az akko-

² Gáll Ernővel való többszörös levélváltásomnak az egyik tétje éppen ez a *differendum* lévén, e tetemes levélváltás anyagát utólag újraolvasva vált nyilvánvalóvá számomra három dolog. Az egyik, hogy Bretter György álláspontja radikális. A másik az, hogy Gáll Ernő ezt nagyon is jól érti. A harmadik az, hogy egymást kizáró álláspontokról van szó. Naivitás arra gondolni, hogy két ilyenfajta eltökéltséget egy asztalnál össze lehet békíteni (mint ahogy a nyolcvanas években ezt *nosztalgikusan* elgondoltam volt).

³ Tamás Gáspár Miklós: *A teória esélyei*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975; Molnár Gusztáv: *Az elmélet küszöbén*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976; Ágoston Vilmos: *Humanizmus: ettől-eddig?* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977; Szilágyi N. Sándor: *Világunk a nyelv*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.

ri temesvári középiskolai tanárra bízta Bretter György *Itt és mást* gyűjteményes kötet *Bevezetőjének* a megírását.

Akkori olvasatomban alakult ki az az álláspontom, hogy Bretter György mégsem ideológikritikus (ahogyan végül is definiálta magát – Molnár Gusztáv hívta fel erre a figyelmemet Bretter Györgyről írott nekrológiájában), nem is csak filozófiai iniciátor, hanem a szó legkeményebb értelmében szakfilozófus is, aki egy olyan irgalmatlan szofista logikai szerkezetben gondolkodott (*disszoi logoi*), hogy nyelvfilozófiai elképzeléseivel (amelyek a társadalomról alkotott platóni ideákkal mindig összefüggnek) csak hosszasan tanulmányok után merem foglalkozni – egyébként azok abszolút eredetiségére külföldi kutatók is felhívták a figyelmemet. (Ezzel persze Angi István, a kiváló professzor-kolléga és barát mindig is tisztában volt, aki a brettei *állíthatósági határértéken* – általános szubjektum – megjelenő parmenidészi *létfogalmat*, illetve a kettő összefüggését elemezte egyik alapvető tanulmányában.)

Szakmai, kollegiális, baráti, emberi kapcsolatban lenni az akkori szerzőkkel, szerkesztőkkel, vitapartnerekkel, tanáregyeniségekkel – felért egy egyetemmel. (Ez az én számomra a tanulás.⁴) Gáll Ernő és Bretter György – az utóbbi kórházi ágyánál, tanúsíthatom – békében váltak el egymástól.

Az itt közölt dokumentumok legyenek a kutatók számára tanulság. Amúgy meg megszívlelendő dolog arra nézve, hogy egy jelentős, eredeti gondolkodó hiánya – könyveinek a hiánya – a mai olvasók, gondolkodók foglalatosságaiból, kezéből vészes, intő jel. Kultúrafeledés, létfeledés. Színvonal- és szintvonal-kérdés.

⁴ Amit azért megpróbáltam egy monográfiában is összefoglalni. Megjelenés alatt.